

XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI İLE
XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA
YUKARI FIRAT HAVZASINDA EŞKIYALIK HAREKETLERİ

Yrd. Doç. Dr. FAHRETTİN TIZLAK*

Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Genel Durumu:

XVIII. yüzyıl, klasik Osmanlı toplumu için önceki dönemlerden daha farklı karakterler arzeden ve değişik muhteviyatta olayların yaşanmaya başladığı bir yüzyıl olmuştur. Bu hususta ilk göze çarpan unsurun, devletin uluslararası siyasetteki yerinde meydana gelmeye başlayan değişim olduğu görülmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti belirtilen yüzyıla girerken artık, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, ezeli rakibi olan batı Hıristiyan dünyasına karşı taarruz pozisyonunda değildir, aksine savunma pozisyonuna geçmiştir. Bu ise, beraberinde birçok problemi doğurmuştur veya toplumda gizliden gizliye teşekkül etmeye başlayan birtakım arazların dışa vurmasına vesile teşkil etmiştir. Burada kastedilen arazların belki de görünürde başlıcası, askerî alanda çağdaş tekniklerin uygulanamayışı ve dolayısıyla da Osmanlı ordularının savaşlarda devamlı olarak yenilgiler almaya başlaması idi. Bu da yeni topraklar kazanılması veya yeni ülkelerin Osmanlı ülkesine katılması yoluyla elde edilecek gelirlerin yok olması bir yana, her defasında başarısızlıkla sonuçlanan savaşların finanse edilmesi problemini de ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı Osmanlı ekonomisinde sürekli olarak dar boğazlar yaşanmaya başlanmıştır. Bu dar boğazları aşabilmek için de sık sık halka başvurularak değişik isimler altında vergiler tahsil edilmesi yoluna gidilmiştir. Yani, daha XVI. yüzyıldan itibaren enflasyonist akımların yaşanmaya başladığı Osmanlı ekonomisine, her defasında genelde başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar, olumsuz etkide bulunan faktörlerden başlıcasını oluşturmuştur.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun içerisinde bulunduğu durumu yansıtan göstergelerden birisi de, sosyal alanda yaşanmaya başlanan bunalım idi. Bunun da temelinde yatan unsurlardan başlıcası az önce işaret edilen askerî alandaki başarısızlıklar idi. Çünkü, özellikle belirtti-

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Burdur Eğitim Fakültesi.

len yüzyılın ikinci yarısında devam eden savaşlar Anadolu'nun insan gücünü devamlı surette cephelere çekiyor ve bir noktada eritiyordu. Diğer yandan, yenilgi ile sonuçlanan ve uzun süre devam eden savaşlardan bıkmış olan halk çareyi ordudan kaçmakta buluyordu. Böylelikle toplum düzenini alt üst edecek olan birtakım hareketlerin gelişmesine de tabii olarak zemin hazırlanmış oluyordu. Öyle ki, 1740'lerden itibaren etkileri ve meydana geldikleri alanlar itibariyle gittikçe yaygınlaşmaya başlayan bir dizi eşkıyalık hareketi Marmara'dan doğuya doğru bütün Anadolu'yu sarmaya başlamıştı¹. Yani, yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'yu bir kargaşa ortamı etkisi altına almaya başlamıştır.

Bu kargaşa ortamı takip eden dönemlerde de devam etmiştir. Çünkü, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'ni uzun süre uğraştıracak bir Mısır problemi ve ardından da, Balkanlarda yer alan gayr-i Müslim azınlıkların devlete başkaldırıları sözkonusudur. Dolayısıyla, emellerine ulaşmak isteyen fırsat düşkünü birçok kişi veya grup, devletin siyasi açıdan içerisinde bulunduğu olumsuz durumdan istifade etmesini bilmiştir. Bunun yanında, aynı dönemde Osmanlı ekonomisinin de hiç iç açıcı bir durumda olmadığı ve yavaş yavaş Avrupa ekonomisinin istilasına maruz kalmaya başladığı da bilinmektedir. Yine, ele aldığımız dönemde Osmanlı yönetiminin, birtakım ıslahat hareketleri ile uğraştığı ve bu doğrultuda 1826 yılında devletin yegane muvazzaf askeri birliği durumunda bulunan Yeniçeri Ocağı'nı ilga ettiği bilinmektedir. Aynı dönemde devlet, ülke içerisinde daha başka bazı problemlerle de meşguldu. Bütün bunlar ise, taşrada bozulmaya başlayan sosyal düzenin daha da bozulmasına ve birtakım eşkıya güruhlarının yanında, bu ortamda halkın isteklerine tercüman olmak gayesi ile ayan denilen kişilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak, bunların da toplumda sosyal düzeni bozucu birtakım hareketlere giriştikleri bilinmektedir. Böyle olunca da ele aldığımız dönemde ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi Anadolu'da da bir kargaşa ortamı hüküm sürmeye başlamıştır.

A – Yukarı Fırat Havzasında Eşkıyalık Olayları:

Yukarıda işaret ettiğimiz kargaşa ortamından ve bu ortamın doğuşunda büyük etkisi bulunan eşkıyalık olaylarından XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yarısında Yukarı Fırat Havzası'nın da etkilenmiş olduğu görülmektedir. Öyle ki, yörede daha önceki dönemlerden beri devam ede-

¹ Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Kösepaşa Hanedanı*, Ankara, 1984, s. 29.

gelen eşkıyalık olayları ele alınan dönemde bütün bölgedeki toplumsal düzeni ve tabii olarak da bölge sınırları dahilinde mevcut olan Keban ve Ergani madenleri ile bunlara bağlı madenlerden dolayı yürütülmekte olan madencilik faaliyetlerini alt üst etmiştir. Hatta bu olaylar, bölgenin idarecisi konumundaki Maadin-ı Hümâyûn Emaneti'ne atanan yöneticilerin üstesinden gelemeyecekleri boyutlara ulaşmıştır. Nitekim, bize bu konuda 1824-1825 yıllarında madenlerin başında emîn olarak görev yapmakta olan Salih Paşa'nın, kendisinden bol miktarda maden üretmesi istenilmesi üzerine 8 Nisan 1825'de Dersaadete göndermiş olduğu ve merkezî yönetimden birtakım istekleri de içeren arzı ayrıntılı bilgiler vermektedir². Söz konusu arza göre o yıllarda eşkıyalık olayları maden idaresine tabi olan bütün yerleşim birimlerinde etkili olmaya başlamıştır. Öyle ki, maden cevherlerinin işlenmesinde başlıca madde olan kömürü bölge ormanlarından temin etmek için gönderilen baltacılar eşkıyalar yüzünden iş göremez hale gelmiştir³. Çünkü eşkıya, onların mallarını ve hayvanlarını çalarak çalışmalarını engellemiştir. Aynı şekilde onlar, dağlarda kömürçübaşlıkları da ele geçirerek maden idaresini yemeklik haline getirmişlerdir. Bunu da dağlardan tedarik edilmesine izin verdikleri az miktarda kömür için kömürçübaşılardan ve dolayısıyla da maden idaresinden fazla miktarda ücret alarak yapmaktadırlar. Diğer yandan eşkıya, yörede yer alan yerleşim birimlerini haraca bağlayarak bazı kazalara yönetici olarak kendi istediği kişilerin atamasını yaptırmaya da başlamıştır. Bu ise, söz konusu yerlerde görev yapan idareciler arasında halef selef kavgalarına sebep olmaya başlamıştır.

Aynı şekilde söz konusu dönemde eşkıyanın bölgede yol güvenliğini tehdit eder duruma geldiği de bu arzdan anlaşılmaktadır.

Bütün bu sayılan hususların sonucunda ise yörede yürütülmekte olan madencilik faaliyetlerinden istenilen düzeyde verim elde edilemez olmuş ve üretim düşmeye başlamıştır⁴.

Salih Paşa söz konusu arzında, eşkıyalık faaliyetlerinin kendisinin üstesinden gelemeyeceği bir hal aldığından ve bunun önlenmesi için de topyekün bir hareketin gerekliliğinden bahsetmektedir. Çünkü, bir taraftan kıstı-

² Başbakanlık Arşivi, *Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi* (bundan sonra HH olarak kısaltılacaktır). Belge Nu: 33027.

³ Mesela, 1805-6'larda böyle bir durum için bkz. HH 4488.

⁴ Ele alınan dönemlerde Keban ve Ergani madenleri ile bağlı madenlerdeki üretim düşüşü için bkz. Fahrettin Tızlak, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850)*, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1991, s. 198-212.

rılan veya üzerine kuvvetle varılan eşkiya grupları başka bir bölgeye kaçarak yapılan müdahaleleri etkisiz hale getirmektedirler. Nitekim adı geçen kişinin sözkonusu arzında belirtmiş olduğu ve bütün bir dönem boyunca da devam eden bu olayları doğrular nitelikte ve hususen madenler bölgesinde ahalinin can ve mal güvenliği ile refahının sağlanması ve maden üretiminin artırılması konularında merkezî yönetimin maden idarecilerine hitaben sık sık emir ve fermanlar göndermiş olduğu bilinmektedir⁵ ki, o dönemde, burada belirtmiş olduğumuz durum sadece Yukarı Fırat Havzası'nda değil, bütün Anadolu ve hatta bütün Osmanlı ülkesi için de daha sonraki yıllar da dahil olmak üzere geçerli idi. Çünkü, 1827'lere geldiğinde Osmanlı ülkesinde dirlik ve düzenin bozulması ve halkın rahatsızlığının, özellikle ehl-i şer ve ehl-i örf mensubu kişilerin de zaman zaman ortaklaşa giriştikleri uygunsuz hareketler yüzünden artmış olduğu görülmektedir. Nitekim, 17 Şubat 1827 tarihinde Anadolu'nun orta kolunun sağ ve solunda bulunan bütün ehl-i şer ve ehl-i örf mensuplarına hitaben yayınlanmış olan bir emr-i şerifte de uzun zamandan beri ülkede yaşayan fukaranın ve züafanın rahatının bozulmuş olduğundan bahis vardır. Aynı emr-i şerifte bütün ülkede huzur ve asayişin sağlanması için daha önceleri de değişik zamanlarda emirler yayınlanmış olduğundan, ancak, bunlara rağmen ülkede asayişin sağlanamadığından bahsedildikten sonra, bu durumun önlenmesi için ehl-i örf ve ehl-i şer mensuplarının dikkatli davranmaları istenilmektedir⁶.

Ancak hemen belirtelim ki, bu bölgede XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen olayların, sebepleri ve olaylara katılanlar veya olayları yapanlar açısından, aynı dönemlerde Anadolu'nun diğer yerlerinde görülenlerden biraz farklılıklar arzettiği görülmektedir. Çünkü sözkonusu yerlerde mazisi çok eski dönemlere dayanan madencilik etkinlikleri yürütülmektedir. Dolayısıyla adı geçen bölgelerde meydana gelen eşkıyalık olaylarını ele alırken Keban ve Ergani madenlerinde maden üretim

⁵ Bu konuda gönderilen emirler için kronolojik olarak bkz. Başbakanlık Arşivi, Cevdet Darphane ve Meskukat Kataloğu (bundan sonra *CDM* olarak kısaltılacaktır). Belge Nu. 1198, *Mühimme Defterleri*, (bundan sonra *Müh.* olarak kısaltılacaktır) Defter Nu. 165, b. 247. Hasan Yüksel, *Hicri 1190 (M. 1776)- Hicri 1209 (M. 1784) Tarihli Keban Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987, s. 13, 83, 142 vd. *Müh.* 190, s. 128. *Diyarbakır Mutasarrıfı İbrahim bin Muhammed'in Hatırat ve Mektupları* (bundan sonra *İbr. b. Muh.* olarak kısaltılacaktır), v. 44. *Müh.* 233, b. 35, 207. *HH.* 27729, 33027. Fahrettin Tızlak, *398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili M. 1814 /15-1839 (H. 1230-1255)*. F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1987, b. 65, 108.

⁶ F. Tızlak, 399 Nu. *HŞS* b. 65.

faaliyetlerini de dikkate almak gerekmektedir. Çünkü, bu iki maden ile onlara bağlı olarak faaliyetde bulunan diğer maden ocakları, sadece buldukları çevreleri değil, aynı zamanda civarlarında bulunan çok geniş bir coğrafi alanı da etkilemekteydi. Böyle olunca da şunu söyleyebiliriz ki, Yukarı Fırat Havzasında ele alınan dönem boyunca meydana gelen olaylar, Anadolu'nun diğer yerlerinde aynı sıralarda meydana gelenler ile sebepleri ve failleri açısından büyük oranda farklı karakterlere sahiptir. Meseleye bu açıdan yaklaşıncı ilk önce, madenler bölgesinde meydana gelen eşkiyalık olaylarının sebeplerini ve faillerini belirtmemiz ve ondan sonra da, bunlarla, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da meydana gelen olayların sebepleri ve failleri arasında bir kıyaslama yapmamız gerekmektedir.

B – Genel Olarak Madenler Bölgesinde Eşkiyalık Olaylarının Sebepleri:

Madenler, değerli bir nesne olmaları açısından beraberlerinde birçok eşkiyalık olayı riskini de taşımaktadır⁷. Çünkü, altın ve gümüş gibi değerli madenleri üretildikleri yerlerde veya nakil yolları üzerinde ele geçirmek, birtakım insanlara cazip gelen bir husustur⁸. Böyle olunca da, Osmanlı döneminde sarp ve ıssız yerlerde bulunan altın ve gümüş gibi değerli madenlerin elde edildiği yerler, daima saldırıya maruz kalmışlardır. Buralara yapılan saldırıların iki karakteri vardır. Birincisi, bu tür hareketlerin ekonomik bir çıkar sağlamayı hedefleyen çapulculuk hareketleri, ikincisi de devlete baş kaldırma niteliğindeki hareketler olmasıdır. Her iki karakterdeki hareketlerin ortak özelliği ise, devlete ait üretim yapılan ve önemli gelir sağlayan maden ocaklarına saldırarak birikmiş durumdaki madenleri veya madenlerde çalışmakta olan işçilerin yiyecek ve sermayelerini çalıp çırpmak ve ardından da üretim yapar durumdaki kuyuların faaliyetlerini engelleyici türden hareketlere girişmektir. Bu ise, genellikle üretim yapılan kuyuları taş ve su ile doldurmak, madencileri öldürmek vb. türden olaylar şeklinde tezahür etmiştir⁹. Mesela 1780-81 yıllarında Kahta'da Şefrin Deresi denilen yerde yeni işletmeye alınacak olan bir maden ocağında anlatıldığı şekilde faaliyete izin verilmemesi, bu cümleden olaylardan sadece birisidir¹⁰. Diğer

⁷ Robert Anhegger, *Beitrag zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich. I Europäische Türkei, Bd. 1. Istanbul, 1943, s. 42.*

⁸ Neşet Çağatay, *Osmanlı Devleti'nde Maden İşletme Hukuku A.Ü.D.T.C.F. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1942, s. 42.*

⁹ N. Çağatay, *a.g.t. Notlar kısmı, s. 9.*

¹⁰ H. Yüksel, *a.g.t. s. 15.*

yandan, madenlerin idarecisi konumundaki emînlere, madenlerde gerekli yatırımları yaparak bol miktarda üretim yapmaları maksatlarına yönelik olarak devlet tarafından verilen sermayeler de, eşkıyalık olaylarına kalkışan insanlar için cazip gelen hususlardan biriydi. Dolayısıyla, eşkıyalık olaylarının sebeplerinden birisi de, sözü edilen sermayeler olmuştur. Bundan dolayı eşkıya, zaman zaman maden emînlerinin evlerini de soymaya kalkışmıştır¹¹. Nitekim bu türden olaylara Yukarı Fırat Havzası dahilinde madencilik faaliyetlerinin yürütüldüğü Keban ve Ergani madenlerinde de rastlanmaktadır. Şöyle ki, mesela maden emîni ve aynı zamanda bölgenin en üst düzey yöneticisi konumundaki Yusuf Ziya Paşa'nın görev yaptığı yıllarda (muhtemelen 1808'ler) onun, Ergani madenini kendi adına yönetmekle görevlendirmiş olduğu vekilin evine bir baskın düzenlenmiştir. Bu baskında vekilin evinde bulunan 1500 keselik mal ve eşyası alınarak evi yakılır ve çocukları tecrit edilir¹². Yine, 1809 yılında aynı şekilde Ergani'de bulunan vekilin evinin kendisinin evde olmadığı bir sırada soyulmuş olduğu ve ne kadar değerli eşyası varsa çalınmış olduğu bilinmektedir¹³. Bu tür olaylarda bölge insanının iktisaden zayıf durumda olmasının da etkili olmuş olabileceğini düşünüyoruz.

Madenlerin bizzat maden ocağında veya saflaştırılmış vaziyette gerekli yerlere nakilleri esnasında soyulması da eşkıyalar için cazip olan hususlardan biriydi. Hatta, bu konuda Osmanlı yönetiminin her an için bir beklenti içinde olduğu yani her zaman için bu tür olayların meydana gelebileceğini düşünerek tedbirli davranmaya çalıştığı gözlenmektedir. Nitekim biz, Kasım 1785'de madenlerden İstanbul'a gönderilen hazinenin bir kısmının, o sırada emîn olarak görev yapmakta olan kişinin bizzat kendisinin görevlendirmiş olduğu adamlar vasıtasıyla soyulmuş olduğunu biliyoruz¹⁴. Aynı şekilde 1810 yılında Maadin-i Hümayûn hazinedarının bütün mal ve eşyaları soyulduğu gibi, kendisi de öldürülmüştür¹⁵. Yine 1811 yılında, madenlerden İstanbul'da bulunan darphaneye gönderilen altın ve gümüş hazineleri yolda eşkıyalar tarafından soyulmuştur¹⁶. Hatta aynı yıl eşkıyalık faaliyetleri öyle bir hal almıştır ki, madenlerden darphaneye gönderilmekte olan gümüş ve bakırın sevkiyat işlemi bu yüzden kesintiye uğramıştır. Eşkıyala-

¹¹ N. Çağatay, *a.g.t.* s. 42.

¹² *İbr. bin. Muh.* v. 60.

¹³ *İbr. İbn. Muh.* v. 48.

¹⁴ *CDM.* 1455.

¹⁵ *İbr. bin. Muh.* v. 48.

¹⁶ *Müh.* 233, b. 237.

rın bu işi de, hazine götüren adamları kandırarak kendi taraflarına çekmek veya götürülmekte olan hazineye zorla el koymak suretiyle yaptıkları anlaşılmaktadır¹⁷. Burada belirtilen hazine soyma işlemleri genellikle coğrafi açıdan sarp ve dağlık bölgelerde gerçekleştirilmekteydi.

Yukarıda sözü edilen olaylara sadece değerli madenler sebep oluyordu. Bunun yanında, 1810 yılında Ergani'de olduğu gibi sefer-i hümayun için sermaye götüren celebkeşanlar da eşkiyalar tarafından soyulabilmekteydi¹⁸.

Ancak burada önemli bir hususa işaret etmekte fayda vardır: Eşkiyalık hareketine kalkışan kişi elbette giriştiği hareketin gereği olarak birtakım olumsuz faaliyetlerde bulunacaktır. Fakat burada önemli olan husus, onların bu tür hareketlere girişmelerine meydan vermemektir. Buradan hareketle üzerinde durulması gereken veya dikkati çeken bir diğer husus daha vardır ki, o da, bölgedeki eşkiyalık olaylarının meydana gelmesinde etkili olan faktörlerden başlıcasının, çok büyük yetkilerle donatılarak madenler bölgesine gönderilen idarecilerin, bu husustaki ihmalleri veya gevşek davranışlarıdır¹⁹. Nitekim bu tür olaylara karşı alınan tedbirler bahsinde görüleceği üzere, bu gibi dezavantajları gidermek için merkezi yönetim bölgesine muktadir yöneticiler atamaya çalışmıştır.

Ele alınan dönemde yörede meydana gelen eşkiyalık olaylarının sebeplerinden birisi de, bölgede görev yapan ehl-i örf taifesinin halka karşı zaman zaman uygunsuz tavırlar içerisine girmeleri idi. Kaynaklarda bu hususa işaret eden birçok kayıt mevcuttur. Mesela 1773 yılında Çemişgezek voyvodasının halka karşı giriştiği olumsuz tavırlarından ve yaptığı zulümlerden dolayı ahalinin mutazarrır olması nedeniyle vaki olan arzı üzerine, Maadin-i Hümayûn eminine bu tür hareketlerin önlenmesi ve sözkonusu voyvodanın görevden alınarak yerine mutedil birisinin atanması konusunda gönderilen hüküm bunlardan sadece birisidir²⁰. Yine, aynı yıllarda Çarsacak voyvodasının bölge halkına yapmış olduğu zulüm ve bunun sonucunda maden işlerinin aksaması da bu cümleden olaylardan biridir²¹. Aynı şekilde Palu'ya atanan hakimlerin de zaman zaman ahaliye zulüm etmeye kalkış-

¹⁷ Müh. 233, b. 207.

¹⁸ Müh. 230, b. 365.

¹⁹ HH. 33027, CDM. 1579. F. Tızlak, 398 Nu. HŞS b.65.

²⁰ Başbakanlık Arşivi, *Cevdet Dahiliye Tasnifi* (bundan sonra C. Dah. olarak kısaltılacaktır), belge nu. 965.

²¹ CDM. 170.

maları dolayısıyla, onların hareketlerinden mutazzarır olan halkın gerektiği gibi hizmet edememesinden dolayı maden hizmetlerinin sekteye uğradığı da bir vakiadır²². Onların bu tür hareketlerine karşı bölge halkı bazen karşı hareketlere girişebiliyordu. Nitekim, 1843'de Diyarbakır müşirine gönderilen bir hükmün bu konu ile ilgili olduğu ve bu hükümde, hakimlerine karşı kıyama kalkışan Palu'ya bağlı bazı nahiyelerde yaşayan halkın durumunun incelenmesinin istenmiş olduğu bilinmektedir²³.

Yöneticilerinin kendilerine yaptığı zulümden dolayı rahatsız olan ve bu gibi durumların düzeltilmesi için ilk önce devlete başvurarak durumu yönetime haber veren ahali hakkında daha birçok örnek mevcuttur. Mesele 1775 ve 1783 yıllarında Malatya mutasarrıfının halka karşı davranışlarından dolayı ahalinin vaki olan arzları²⁴ ile 1813 yılında Çarsancak ahalisinin Diyarbakır valisi hakkında vaki olan arzları²⁵ ve 1817 yılında Kemah ve Gürcaniş ahailerinin voyvodalarından rahatsız olduklarına dair devlet merkezine yazmış oldukları arzları bu konudaki örneklerden bazılarıdır²⁶.

Yukarı Fırat Havzasında meydana gelen eşkıyalık olaylarında az önce bahsedilen ehl-i örf taifesinin halka karşı çeşitli davranışlarının yanında, bu türden kişilerin halkı kandırmak veya tahrik etmek suretiyle yanlarına almalarının da etkili olduğu görülmektedir. Bu konuda da örnek olması açısından 1763 yılında Çarsancak, Çemişgezek ve Eğin kazalarında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan grupların tedip edilmesine çalışılırken, Çarsancak voyvodasının eşkıya gruplarını tahrik etmesini ve bu yüzden de olayın daha da büyümesini zikredebiliriz²⁷. Aynı şekilde, 1781 ve 1782 yıllarında ümeradan iki kişinin Çermik beyliğini zorla ellerine geçirerek ahalden bazı kişileri de kendi yanlarına destekçi olarak almaları ve toplumsal huzuru bozucu bir dizi olaya sebep olmaları bir diğer örnektir²⁸. Bu konuda bir başka örnek de, 1811 yılında Eğin'de meydana gelen olaydır. Şöyle ki, belirtilen tarihte Eğin kazasında bir kişi, adı geçen kazayı maden idaresinden ayırmak ve kaza ahalisini rahata kavuşturmak bahanesiyle ortaya çıkar ve bu konuda halktan Dersaadete bir arz göndertir²⁹.

²² CDM. 1080, 2892.

²³ C. Dah. 12658.

²⁴ C. Dah. 7236, 13545.

²⁵ *Topkapı Sarayı Arşivi (bundan sonra TK olarak kısaltılacaktır) Belge Numarası 10458/1-8.*

²⁶ HH. 27727.

²⁷ C. Dah. 924.

²⁸ H. Yüksel, a.g.t. s. 134.

²⁹ Müh. 233, b. 483.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, yörede birtakım fırsatçı kişiler kendi şahsi emellerine ulaşabilmek için halkı istismara kalkışabilmekte ve dolayısıyla da yönetim nezdinde halkı kötü gösterebilmektedirler.

Bu konuda ilginç ve devleti uzun süre uğraştıran bir olaylar zinciri vardır ki, o da, Sivas, Divriği ve Eğin üçgeninde 1800'li yılların başında başlayıp, yaklaşık 15 yıl süreyle devam edecek olan olaylardır. Belirtilen tarihlerde zikredilen yerlerde meydana gelen olayların faileri ise, dönemin başlarında Sivas ve bir aralık Trabzon ve Diyarbakır valilikleri yapan Mustafa Bey ve Eğin voyvodalığını elde edebilmek için bölgeyi haraca bağlayan ve madenlere gönderilen kütükleri yakarak maden üretim faaliyetlerini sekteye uğratabilecek derecede-isyana da dahil- her türlü faaliyetde bulunan oğlu Veli'dir³⁰. Gerek Mustafa Paşa ve gerekse oğlu Veli de, yörede yürüttükleri düzen dışı hareketlerinde bölge halkını kendi çıkarları için kullanmışlardır.

Burada anlatılan hususlar da açıkça göstermektedir ki, XIX. yüzyıla girerken ve yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin durumu hiç de içaçııcı olmadığı için, taşrada görev yapan ehl-i örf taifesi veya pašalar pervasızca hareket edebilmekteydiler. Ve onlar, emellerine ulaşabilmek için halka zulüm etme de dahil olmak üzere ellerinden gelen herşeyi yapabilmekteydiler³¹. Böyle olunca da, zaten eşkiya taifesi tarafından bölgede alt üst edilmiş olan sosyal düzen, onların giriştikleri hareketlerin sonucunda daha da bozuk bir hale gelmekteydi.

Yukarı Fırat Havzasında meydana gelen eşkiyalık olaylarında etkili olan veya eşkiyanın işini kolaylaştıran, onları bu işe tevessül etmede cesaretlendiren bir diğer husus da bölgenin coğrafi bakımdan sarp, dağlık ve kayalık alanlar ile kaplı olmasıdır. Çünkü, burada işaret edilen hususun, alınan bütün tedbirlerle rağmen eşkiyanın işini kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bölgedeki eşkiya grupları, coğrafyayı girişecekleri düzen dışı hareketler için kolaylaştırıcı bir unsur olarak kullanmışlardır. Çünkü, düzenli askerî birliklerin kolayca hareket etmelerine imkan vermeyen arazi yapısı ile eşkiya grupları, zaman zaman üzerlerine gönderilen kuvvetlerin önünden kaçabilmişlerdir.

Bölgede meydana gelen eşkiyalık olaylarında etkili olan bir başka husus da, -ki bu mevziidir- devletin zaman zaman çeşitli alanlarda giriştiği ye-

³⁰ HH. 3327, 3327-A-B, 13485, 18718, 23143. CDM 40. Bu konularda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. N. Sakaoğlu, *a.g.e.* s. 98-105, 118-126, 141-152.

³¹ N. Sakaoğlu, *a.g.e.* s. 97.

nilik hareketleri olduğu görülmektedir. Yeni teşkil edilmeye başlanan Redif Askeri teşkilatı uygulaması gereği olarak Ergani kazasından istenen askerin verilmemesi üzerine 1842 yılında çıkan olayları buna örnek olarak gösterebiliriz³². Ancak, bu hususu bütün bölgeye ve ele alınan döneme teşmil etmemiz yanlış olacaktır.

C – Faileri Açısından Yukarı Fırat Havzasındaki Eşkialık Olayları:

Ele alınan dönemde yörede meydana gelen bol miktardaki eşkıyalık olaylarına, katılanlar açısından yaklaşıldığında daha değişik hususlar dikkati çekmektedir. Çünkü, olaylar dikkatle incelendiğinde, bunların, yörede yaşayan ve gerek dolaylı gerekse dolaysız olarak madencilik faaliyetleri ile ilgili durumdaki birçok aşiret ve kişiler tarafından meydana getirildiği görülecektir. Bu açıdan burada meseleyi iki noktada ele almayı uygun görüyoruz.

a – Aşiret Eşkialıkları:

Yukarı Fırat Havzasında yer alan Malatya, Elazığ ve Tunceli yörelerinin geçmişte ve günümüzde birçok aşiretin yaşadığı ve yaşamakta olduğu bir bölge olduğu bilinmektedir. Nitekim buralarda, Osmanlı döneminde Şeyh Hasanlı, Aluçlu, Ömerkanlı, Ümranlı, Dücek, Keleşorlu, İzollu, Rişvanlı, Zeyve, Perçikanlı, Herdi, Milli (Millo), Reyhanlı, Balabanlı, Disümlü ve Atmalı gibi birçok aşiret ve oymak meskundü³³. Nitekim bu hususu doğrular nitelikte bir kaynakta bu konuda verilen bilgi çok ilginçtir. Şöyle ki, 1310 tarihli Mamüretü'l-Aziz Salnamesi'nde sadece Dersim bölgesinde dağlık alanlarda 200'e yakın kabilenin yaşamakta olduğu belirtilmektedir³⁴. Ancak, az önce de işaret edildiği üzere zikredilen bu aşiret ve oymakların çoğu ya doğrudan yada dolaylı olarak madencilik faaliyetleriyle ilgiliydi. Fakat, zaman zaman değişik nedenlerden dolayı sözkonusu aşiret ve oymakların çoğunun yönetim karşıtı olaylara kalkışmış oldukları bilinmektedir. Bu cümleden olarak, ele alınan dönemde eşkıyalık faaliyetlerine kalkışan veya katılan aşiretleri, sebep oldukları olaylar ve bu olayların önem derecesine göre şu şekilde sıralayabiliriz.

³² Başbakanlık Arşivi, *İrade Dahiliye Tasnifi* (bundan sonra *İr.Dah.*), belge nu. 3115.

³³ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul, 1979. İlgili bölümlere bkz.

³⁴ *Mamüretü'l-Aziz Salnâmesi*, sene, 1310, s. 93.

1. Şeyh Hasanlu ve Disümlü Aşiretleri:

İlhanlılar zamanında beyler arasında meydana gelen bir mücadelede, Emir Çobanoğullarından Şeyh Hasan'ın tarafını tutanlara verilen bir isimden dolayı bu adla anılan Şeyh Hasanlu aşireti³⁵ mensupları, madenler bölgesinde de hayatlarını sürdürmekteydi. Bu da onların ilk lideri konumundaki Şeyh Hasan'ın kardeşlerine Yavuz Sultan Selim tarafından Çemişgezek, Pertek ve Sağman'ın verilmesinden kaynaklanmış olmalıdır³⁶. Yine, kaynaklardan anlaşıldığına göre adigeçen aşiret mensupları bölgede yaşayan bir diğer aşiret olan Disümlü aşireti mensupları ile birbirine yakın şekilde neredeyse içiçe yaşamaktaydı.

Ancak, yukarıda da değinildiği üzere Şeyh Hasanlu aşiretine mensup kişilerin ele alınan zaman dilimi içerisinde değişik kereler düzen dışı hareketlere kalkışmış oldukları görülmektedir. Mesela, ilk defa 1754 yılında adı geçen aşiret mensupları, bölgede yaşayan Disümlü, Keratlı ve Karabali cemaatleriyle birlikte dağlardan Keban madenine kömür temin edenler ile bunları madene taşıyan kelekçilere ve bölgeden gelip geçen yolculara tecavüz etmeye başlamışlardır. Onların bu hareketleri aynı zamanda Çemişgezek ve Çarsacak ahalisine karşı değişik şekillerde zulüm etme şekline de dönüşmüştür. Bunun üzerine hareket, emrine Palu hakimi, Çemişgezek ve Çarsacak voyvodaları ve bazı kişiler verilen Diyarbakır valisi tarafından bastırılmıştır³⁷. Buna benzer bir hareket de 1778 yılında meydana gelmiştir. Söz konusu tarihteki olayın sebebi ise, Kemah zabiti İbrahim'in Harput'da şahsî bir garaz yüzünden Şeyh Hasanlu aşiretine mensup birini öldürmesidir. Sözü edilen katil olayının duyulması üzerine aşirete mensup diğer kişiler de harekete geçer ve Kemah kazası ile madenlere kütük sağlanan dağlara saldırırlar. Onların bu hareketi kısa sürede genişler ve harekete, bölgede yaşayan **Gülabioğulları, Kovanlı ve Kelanlı** cemaatleri mensupları da katılırlar. Böylece, madenlere kütük gelmeyince üretim faaliyeti durduğu gibi, eşkiya, Kemah ve yöresini kasıp kavurur. Durum bir arz ile Maadin-i Hümayûn eminine Kemah ahalisi tarafından iletilir ve olayların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması maden emini tarafından ilgililerden istenir³⁸.

1781 yılına gelindiğinde Dersim ve çevresi yeniden kaynamaya başlar ve Devecik (Dücek), Pirnik ve Ovacık isimli yerleşim birimlerinde meskun

³⁵ Mahmut Rişvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, İstanbul, 1975, s. 138.

³⁶ *Mamüretü'l-Aziz Salnamesi*, sene, 1310, s. 248.

³⁷ *C. Dah.* 3088.

³⁸ *CDM.* 747.

olan Şeyh Hasanlu, Disümlü ve Kurtlu isimleriyle bilinen aşiretler bölgeyi etkileyen çok geniş bir eşkıyalık hareketine girişirler. Çünkü, sözkonusu aşiret mensupları tarafından belirtilen yılın mayıs ayında Kemah, Kuruçay, Gürcanış, Eğin, Çemişgezek, Erzincan ve Tercan kazalarında yaşayan ahaliye saldırılmış ve halkın mal ve aşyaları çalınıp çırpılmış, bununla da kalınmayarak, adam öldürme türünden faaliyetlere de girişilmiştir. Akabinden de madenlerdeki üretim faaliyetleri için gerekli olan hizmetler görülemez olmuş, böyle olunca da maden üretimi durma noktasına gelmiştir. Bunun üzerine sözkonusu yerleşim birimlerinde ve civarında yaşayan halk çeşitli mercilere durumu ileterek tedbir alınmasını istemiştir. Bölge halkının isteği merkezî yönetim tarafından hemen dikkate alınmış ve Erzurum valilerine değişik zamanlarda birkaç defa emir yazılarak bu hareketin önlenmesi istenilmiştir. Ancak, o sırada Erzurum'a atanan valilerin sık sık değişmesi ve gerek eski ve gerekse yeni valilerin bu işe sıcak bakmamaları yani, tam olarak ilgilenememeleri yüzünden hareket hızından hiçbir şey kaybetmeyerek devam etmiştir³⁹. Bu arada, sözkonusu tarihlerdeki hareketin devam etmesinde, yörede halk üzerinde sözü geçen mahalli beylerin de etkili olduğu görülmektedir⁴⁰.

Sözkonusu hareket Erzurum valileri tarafından önlenemeyince topyekün bir karşı harekete girişilir ve Muş, Kiğı, Tercan, Kuruçay, Bayburt, Hınıs, Giresun, Erzincan, Kemah, Gürcanış, Kuzican, Ovacık ve Karahisar-ı Şarki kazalarının voyvodaları, emirlerindeki askerlerle Erzurum valisinin emrine; Eğin, Palu, Çarsancak, Çemişgezek, Divriği, Harput ve Arapkir kazalarının hakim ve voyvodaları da, Diyarbakır valisinin emrine verilerek olayların bastırılması yoluna gidilir. Ancak, burada bir husus dikkati çekmektedir ki, o da, eşkıyanın, girişmiş olduğu düzen dışı hareketlerine rağmen devletin bu olaylara katılanlara yine de şefkatle yaklaşmış olmasıdır. Çünkü, belirtilen hareketin bastırılması ile görevlendirilmiş olanlara verilen emirde, asilerin önce itaate davet edilmesinin istenilmiş olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, bu emirde aşiret mensuplarından eşkıyalık olaylarına katılanların uygun görülecek yerlere iskan edilmelerinin sağlanması da bu cümleden olan bir diğer tedbirdir⁴¹. Fakat devletin iyi niyeti ve bu doğrultuda yapılan çağrılar bir türlü fayda etmez ve olaylar 1781-82 kışına kadar devam eder. Olayların önün ancak, sözkonusu kış mevsiminin sonuna doğ-

³⁹ C. Dah. 4596.

⁴⁰ N. Sakaoğlu, a.g.e. s. 60.

⁴¹ C. Dah. 4596.

ru alınabilir⁴². Sonuçta eşkiya itaat altına alınır ve başka bir olumsuz harekete kalkıştıkları takdirde devlete 1500 kuruşluk bir meblağı ödemeyi kabul ederek “nezzr”e bağlanır. Bu cümleden olarak Şeyh Hasanlu aşiretine tâbi olan Kudetlü(?), Maldetlü, Samatlı, Zekedanlı, Devecikeri Akuşağı, Karabağlıuşağı, Kıratlı ve Şaranlı aşiretleri de ahaliye zulüm yapmayacaklarına dair söz verirler. Aynı şekilde onlar, merkezî yönetimin kendilerine teklif ettiği iskan hususunu da kabul ederler. Buna göre, Disümlü eşkiyasından Avderetli, Fırınlı ve Sarzetli aşiretleri Tercan kazasına, Şeyh Hüseyinoğlu aşireti Kığı kazasına, Karışlı ve Desribli aşiretleri de Erzincan kazasında iskâna tâbi tutulacaklardı⁴³.

Ancak, sözkonusu eşkiya gruplarından bazıları verdikleri sözü tutmayarak 1787'lere doğru düzen dışı faaliyetlerine yeniden başlamışlardır⁴⁴. Bu hareketler yöre halkını öyle rahatsız etmeye başlamıştır ki, ilgili yerlerin ileri gelenleri durumu mahkeme kanalıyla Dersaadete ilemişlerdir. Dersaadete ulaşan arzlardan durumun ciddiyeti çok açık bir şekilde anlaşıl-maktadır. Şöyle ki, yörede yer alan ve Maadin-i Hümâyûn Emânetine tâbi kazalardan biri olan Eğin'in içinde ve civarında sakin olan ulema, sülehâ ve hatipler ile bütün reaya mahkemeye gelerek durumlarını arzetmişlerdir. Buna göre, Eğin kazasının yakınlarında olan Çemişgezek kazasında oturmakta olan ve eskiden beri olumsuz tavırları ile tanınan Disümlü ve diğer eşkiya grupları, gece ve gündüz rahatlıkla Eğin kazasından gelir geçer olmuşlardır. Bu esnada da yol kesme, adam öldürme ve mal gasbetme gibi faaliyetleri yaptıkları gibi, civarda yer alan köyleri de vergiye bağlayarak vergi vermeyen veya buna gücü yetmeyenlerin mallarını gasbeder olmuşlardır. Bunun üzerine bölge halkı yerini yurdunu terketmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla halk, perişan olmuş ve mîrîye karşı olan yükümlülüklerini yerine getiremez olmuştur. Bu durumu Eğin kadısı bir ilâm ile Dersaadete bildirir. Aynı günlerde eşkiyanın buna benzer boyutlarda faaliyetlerini sürdürdüğü bir diğer kaza olan Çemişgezek kazası ahali de, Eğin Kazası ile birlikte durumlarını bir ilâm ile Dersaadete bildirirler. Sözkonusu ilâmlar üzerine de eşkiyanın cezalandırılması konusunda ilgililere yani çevrede bulunan Erzurum, Sivas ve Diyarbakır valileri ile civar kazalar ileri gelenlerine hitaben “tekidi hâvî emr-i şerîf sâdir” olur ve gerekenin yapılması istenilir⁴⁵.

⁴² N. Sakaoğlu, *a.g.e.* s. 60.

⁴³ CDM. 1579.

⁴⁴ CDM. 1575, C. Dah. 3655.

⁴⁵ CDM. 1579.

Bu emrin gereğinin yerine getirilmesinden sonra, yörede eşkıyalık faaliyetlerinin yine durmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, Haziran 1793'de Maa-din-i Hümayûn emîni Yusuf Ziya Paşa'ya, Şeyh Hasanlu, Şamlu ve Dücek aşiretlerine bağlı kişilerin giriştikleri olumsuz hareketlerin önlenmesi hakkında yeni bir hükmün gönderilmiş olduğu bilinmektedir⁴⁶. Buna benzer bir durum da 1797 yılında sözkonusudur⁴⁷.

Şeyh Hasanlu ve Disümlü aşiretlerine mensup kişilerin Yukarı Fırat Havzasında sebep oldukları eşkıyalık olaylarına 1805-6 yıllarında bir yenisinin daha eklenmiş olduğunu görüyoruz. Çünkü, adı geçen aşiretlere mensup kişilerin sözkonusu tarihlerde bu sefer de Keban madenine kömür sağ-lanan dağları işgal ettikleri ve bu işi yapan baltacıların çalışmalarına fırsat vermedikleri görülmektedir. Öyle ki, onlar, baltacıardan ve onları korumakla görevli olan askerlerden bazılarını öldürmüşlerdir. Böyle olunca da madendeki üretim faaliyetleri tekrar durmuştur. Belirtilen tarihlerde Suroğ-lu Timur'un liderliğinde⁴⁸ meydana gelen bu olaylarda ilginç bir nokta vardır. Çünkü bu olaylar esnasında eşkıya eline geçen her fırsatı değerlendirmiş-tir. Bunu da özellikle, yörede idareci olarak görev yapan kişilerin görev değişimi esnasında meydana gelen otorite boşluğunu değerlendirerek yap-mıştır. Ancak, yeni göreve atanan idarecinin muktedir bir şekilde yönetimi ele almasından sonra olaylar bastırılmıştır ki, bu idareci, merkezî yönetimin yöredeki eşkıyalık olaylarının bastırılması yolunda, bölgeye otorite sahibi birinin atanması yolunda almış olduğu karar doğrultusunda atanmıştır. Gö-reve yeni atanan Abdi Bey'in büyük gayretleri sonucunda, eşkıyanın kömür temin edilmesine dağları işgal ederek izin vermediği Ulukale onlardan temizlenir ve buraya yeni baltacılar ile onları korumakla görevli bir miktar asker yerleştirilir. Böylelikle madenlerin faaliyeti yeniden başlatılır⁴⁹.

Yine, bu olaylar esnasında dikkati çeken ve değişik zamanlarda da göz-lenen bir husus daha vardır. Bu ise, merkezî yönetimin yörede meydana gelen olayları neredeyse tabii bir olaymış gibi görür hale gelmesidir. Nite-kim, Yukarı Fırat Havzası'nda madenler dolayısıyla uzun süre dirayetli şe-kilde idarecilik görevi yapmış olan Yusuf Ziya Paşa'nın bu görevden azli es-nasında, göreve yeni atanmış olan kişiye verilen direktifte, adı geçen kişiden,

⁴⁶ Müh. 199, b. 481.

⁴⁷ HH. 3445.

⁴⁸ Adı geçen kişinin daha 1780'lerde bu tür faaliyetlerde başı çektiği hakkında bkz. CDM. 2039.

⁴⁹ HH. 4488.

yörede eşkıyalık olaylarının meydana gelmesinin “melhûz” olmasından bahisle dikkatli davranmasının istenilmiş olduğu görülmektedir⁵⁰.

Şeyh Hasanlu ve Disümlü aşiretlerine mensup kişilerin, Yukarı Fırat Havzası dahilinde yer alan bölgelerde giriştikleri eşkıyalık hareketlerinin ele alınan bütün bir dönem boyunca da devam ettiği bilinmektedir. Yani adı geçen aşiretler mensupları ile yönetim arasında temeli eskilere dayanan bir husumetin oluştuğu ve her hareketin bastırılmasının, tabii olarak başka bir olaya sebebiyet vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, bu tür olayların 1806, 1808 ve 1825 yıllarında da meydana gelmiş olduğunu biliyoruz⁵¹.

2 - Rişvan Aşireti:

Günümüzde boylar topluluğundan ibaret bir konfederasyon olarak telakki edilen Rişvan aşireti de⁵² Yukarı Fırat Havzası dahilinde bulunan Malatya, Sivas ve civarında incelediğimiz dönemde şekavette bulunan bir diğer aşirettir⁵³. Yörede yaşayan yerli ve göçebe unsurlarından tahsil edilen vergileri bir mukataa haline getirilerek Valide Sultan haslarına tahsis edilen⁵⁴ bu aşirete mensup bazı cemaatlerin, ele aldığımız dönemden de önceki tarihlerde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Nitekim, 1764 tarihinde Maraş beylerbeyine gönderilen bir hükümde, adı geçen aşirete mensup **Ümranlu** cemaatinin daha önceki zamanlarda yapmış olduğu olumsuz faaliyetleri nedeniyle Rakka'ya iskanları hakkında beylerbeyinin göstermiş olduğu ihmalden bahisle, kendisinden bu işi kısa zamanda gerçekleştirmesinin istenilmiş olduğu görülmektedir⁵⁵. 1766-67 tarihli başka bir hükümde de aynı aşirete mensup olan ve Şiro kazasında meskun olan Ümranlu cemaatinin yine, önceki tarihlerde vaki olan olumsuz faaliyetlerinden dolayı aynı şekilde Rakka'ya iskanları hakkında birkaç defa emir verilmiş olduğu halde bu emrin yerine getirilmemiş olduğundan bahis vardır⁵⁶.

Rişvan aşiretine mensup çeşitli cemaatlerin yörede toplumsal düzeni tehdit edici türden olumsuz faaliyetlerine ele aldığımız dönemin ilk başla-

⁵⁰ HH. 27729.

⁵¹ HH. 3343. CDM. 330. *Eğin Şer'iyye Sicili*, defter nu. 2, s. 2.

⁵² C. *Türkey*, a.g.e. s. 186.

⁵³ C. *Dah.* 11648.

⁵⁴ 1790-1791 yıllarında böyle bir uygulama için bkz. H. Yüksel, a.g.t. s. 115.

⁵⁵ C. *Dah.* 682.

⁵⁶ *Müh.* 165, b. 121.

rında da devam etmiş olduğu bilinmektedir. Mesela, 1765 yılında bu aşirete mensup cemaatlerden olan **Ümranlu, Dalyanlu, Ufandollu(?) ve Ramyanlu(?)** cemaatlerinin kendi yaylaklarına ve iskan yerlerine gitmeyip, Divriği kazasında yer alan yaylaklara tecavüz ederek mera ve mezraaları telef ile hayvanları çalmak gibi hareketler ile bölge halkını taciz ettikleri bilinmektedir. Onların bu tür hareketlerinin önlenmesi ve iskan yerlerine gönderilmeleri için bu sefer de, Sivas valisi görevlendirilmiştir⁵⁷. 1766-67 yıllarına gelindiğinde ise, yine Ümranlu cemaatine mensup bazı kişilerin yörede “katl-i nüfus ve gasb-ı emvâl” türünden hareketlerinin yaygınlaşması nedeniyle bölge halkının perişanlığı sözkonusu olmuş ve bundan dolayı adigeçen cemaat mensuplarının daha önceki emirlere rağmen bir türlü gerçekleştirilemeyen Rakka'ya iskan edilmeleri işiyle Maadin-i Hümâyün emini görevlendirilmiştir⁵⁸.

Bu arada, Rişvan aşiretine mensup cemaatlerin kendilerine iskan yeri olarak gösterilen Rakka'ya gitmeyerek bölgede eşkıyalık faaliyetlerine devam etmede ısrarlı oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü sözkonusu cemaatlerin 1777 yılında, kendileri gibi Rakka'ya iskanları öngörülen **Kara Şeyhli, Barak ve Beydili** aşiretleriyle birlikte belirtilen yere gitmeyip, o yıllarda devamlı olarak tuğyan halinde olan **Dindallu(?), Halebkanlu, Kabihli ve Dilli** aşiretleri ile birleşerek Divriği ve Arguvan yörelerinde ahaliye hertürlü tacizde bulunmaya başladıkları bilinmektedir. Bölge halkı ise onların bu tür hareketlerinden aşırı derecede zarar görmüş ve durumu arzıhallerle Dersaadete bildirmiştir. Bunun üzerine eşkıyanın tedibi ile Sivas valisi görevlendirilir⁵⁹. Fakat, onların faaliyetlerinin Sivas valisi tarafından da tamamıyla önlenemediği veya Sivas valisi tarafından yapılan baskılar karşısında bu sefer de aşiretin Malatya yöresinde meskun olan cemaatlerinin harekete geçerek eşkıyalık olaylarına kalkıştıkları anlaşılmaktadır. Çünkü bu tarihten bir yıl sonra yani, 1778 yılında Malatya ve Besni kadılarının sözkonusu aşiret mensuplarının bölge halkına verdikleri zarar ile üzerlerine düşen mîrî emvalini ve daha önceki yıllardan kalan bakaya borçlarını ödemediklerinden dolayı, Dersaadete gönderdikleri ilâmları ile aynı aşiret mensuplarının maden üretim faaliyetlerine verdikleri zarardan bahseden maden emîninin bir tahrirâtı sözkonusudur⁶⁰.

⁵⁷ C. Dah. 3338.

⁵⁸ Müh. 165, b. 121.

⁵⁹ Müh. 175, b. 90.

⁶⁰ Müh. 175, b. 871, 872.

Rişvan aşiretine mensup kişilerin yaşadıkları bölgelerde o yıllarda adam öldürme, yol kesme ve mal gasbetme gibi hareketleri yukarıda sözü edilen bütün girişim ve tedbirlere rağmen bir türlü önlenememiş ve aşiret itaat altına alınamamış görünüyor. Fakat, merkezî yönetimin 1784 yılına gelindiğinde meselenin üzerine ciddi olarak eğilmiş olduğu görülmektedir. Çünkü aynı tarihte, Sivas ve Diyarbakır valileri ile Malatya ve Bozok mutasarrıflarına hitaben ayrı ayrı hükümler gönderilerek meselenin halli istenmiştir⁶¹. Nitekim bu hükümlerin gereği yerine getirilmiş ve bundan bir yıl sonra 1785 yılında eşkiya güçleri ile Rumkale'de bir çatışma meydana gelmiştir. Söz konusu çatışmada eşkiyanın bir kısmı etkisiz hale getirilmiş ancak, yine de bazı eşkiya güçleri Rakka'ya iskan hususunu kabul etmeyerek Urban Ovası denilen yere kaçmıştır⁶². Fakat az önce de işaret edildiği üzere, merkezî yönetimin bu seferki ciddi girişimlerinin bir devamı olarak sıkı bir takibat sonucunda eşkiya güçleri adı geçen yerde sıkıştırılmış ve etkisiz hale getirilmiştir. Ardından da eşkiyalık olaylarına katılan kişiler Rakka'ya iskan edilme konusunda razı edildikleri gibi, bir daha bu türden hareketlere girişmeyecekleri konusunda da nezre bağlanmıştır⁶³. Bundan kısa bir süre sonra iskan işi uygulamaya konularak⁶⁴, devlet geçici bir süre için Rişvan aşiretini itaat altına almıştır.

Fakat 1820'lere gelindiğinde adı geçen aşiretin devlet için yeniden problem olmaya başladığını görüyoruz⁶⁵. Onların bu seferki hareketinin de, gerek Sivas ve gerekse Malatya taraflarında devleti uzun süre uğraştırdığı ve hatta ele alınan dönem boyunca bu meselenin devam ettiği de bilinmektedir. Çünkü takibeden dönemlerde merkezî yönetim tarafından yörenin ileri gelenlerine hitaben, söz konusu aşiretin düzen dışı hareketlerinden zarar gören halkın asayiş ve güvenliğinin sağlanması yolunda birçok emir yayınlanmıştır⁶⁶.

3 – Zeyve ve Perçikan Aşiretleri:

İncelediğimiz dönem içerisinde Yukarı Fırat Havzası dahilinde yer alan madenler bölgesinde düzen dışı hareketlerde bulunan aşiretler arasında,

⁶¹ C. Dah. 8350.

⁶² HH. 3322.

⁶³ Ahmet Vâsîf, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Yay. Mücteba İlgürel, İstanbul, 1978, s. 213.

⁶⁴ Aşiretin Sivas'ta bulunan mensuplarının iskan edilmeleri konusunda bkz. C. Dah. 14587.

⁶⁵ C. Dah. 11648.

⁶⁶ C. Dah. 6142. HH. 22233., Başbakanlık Arşivi *İrade Meclis-i Vâlâ*, belge nu. 407.

"aşair-i selâse" diye bilinen aşiretler grubu dahilinde olup da Harput kazası sınırları içerisinde kendi isimleri ile anılan nahiyelerde oturan Zeyve ve Perçikan aşiretleri⁶⁷ de yer alıyordu. Ancak, hemen belirtelim ki, bu iki aşiretin düzen dışı hareketlerinin uzun süreli ve fazla etkili olmadığı dikkati çekmektedir. Yine, sözkonusu aşiretlere mensup olup da eşkıyalık olaylarına karışanların meskun olmadıkları da dikkati çekmektedir. Bu cümleden olarak, konar göçer olarak yaşayan aşiret mensuplarının ilk hareketlerinin 1780'lere doğru meydana gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, sözkonusu tarihte Maadin-i Hümâyûn emînine ait bir buyuruldu kaydında bu hususa işaretlerle, Perçikan aşiretine mensup bazı kişilerin uygunsuz hareketleri nedeniyle daha önceleri Çarsacak dolaylarına iskan edildikleri halde, anlaşmaya riayet etmeyerek buradan kaçarak Murat Nehrini geçip, Palu taraflarına girdikleri belirtilmektedir. Dolayısıyla, bu emirde Maadin-i Hümâyûn emîni Çarsacak hakiminden Palu taraflarına firar eden eşkıyaların geri getirilmesini istemiştir⁶⁸.

Ancak, aynı yıl içerisinde yani 1780 yılında, hatt-ı hümâyûn ile Keban madenine kömür nakli ile görevli olan bu aşiretlerin diğer yerlerde yaşayan mensuplarının da, kanun dışı hareketlere girişerek kömür konusundaki yükümlülüklerini yerine getirmemeye, üzerlerine düşen avarız ve nüzul bedellerini ödememeye ve gerek örfi ve gerekse diğer şerî tekâliflerini ödemekten kaçınmaya başladıkları görülmektedir. Onların bu tür hareketleri devlet merkezine ulaştırılır ve tedbir olarak da, sözkonusu kişilerin "kadîm meskenleri olan Rakka"ya iskanlarının sağlanması maden emîninden istenilir⁶⁹. Ancak, aşiret mensupları, bu iş için üzerlerine kuvvet gönderilince Malatya mutasarrıfı Rışvanzâde'nin idaresi altındaki İzollu köyü civarına giderek orada toplanırlar⁷⁰. Bunun üzerine, ilgililere hitaben yeni fermanlar gönderilerek şakîlerin Rakka'ya iskanlarının sağlanması ile onların yerlerine kömür işi ile ilgili olarak yeni görevlendirmelerin yapılması istenilir. Bu fermanlarda ayrıca, onların yerlerine görevlendirilecek kimselerin de Perçikan'a yerleştirilmeleri gereğine işaretlerle, Perçikan eşkıyasının yöreden ayrılmasının sağlanamaması durumunda yeni görevlendirilecek olan kimselerin oraya yerleşmekten kaçınacakları göz önünde bulundurularak, İzollu'ya kaçanların Rakka'ya iskanlarının mutlaka sağlanması da istenilmiştir. Bu işle

⁶⁷ F. Tızlak, 398 Nu. HŞS. 220-227.

⁶⁸ H. Yüksel, a.g.t. s. 42,43.

⁶⁹ H. Yüksel, a.g.t. s. 34.

⁷⁰ H. Yüksel, a.g.t. s. 54.

de maden emini görevlendirilir⁷¹. Merkezden gelen bu emir üzerine maden emini hemen harekete geçer ve şakiler üzerine kuvvet gönderir. O, bu işte de Malatya mutsarrıfının yardımına müracaat ederek ondan, eşkiya üzerine göndermiş olduğu kuvvetlerin bölgeye yabancı olmalarından dolayı onlara kılavuzluk görevi yapacak olan bir miktar **"deli bayrakları"**da göndermesini ister⁷².

Bütün bu karşılıklı yazışmalardan sonra yapılan hareket üzerine Perçikan eşkiyasından bir kısmı giriştikleri hareketlerinden vazgeçerek eski yükümlülüklerini yerine getirmeyi kabul etmiş, karşı çıkanların da ferman gereği olarak tedip edilmelerine devam edilmiştir⁷³.

Zeyve ve Perçikan eşkiyasının etkisiz hale getirilerek itaat altına alınması hususunda da açıkça görülmektedir ki, eşkiya, bölgenin coğrafi şartlarından rahatlıkla yararlanabilmekte ve üzerlerine gönderilen kuvvetlerin önünden kaçabilmektedir. Bu durumda çare olarak ise, topyekün hareketlere başvurularak eşkiya ile ancak başa çıkılabilmektedir.

Belirtilen aşiretlere mensup kişilerin 1781 yılından sonra genelde itaat altına alınmış oldukları ve 1793 yılında Çemişgezek ve Çarsacak'da giriştikleri kısmî bir hareket⁷⁴ ile 1834-35 yıllarında maden idaresine karşı olan yükümlülükleri yerine getirme konusunda vaki olan itirazları⁷⁵ dışında bir daha olumsuz tavır içine girmedikleri anlaşılmaktadır.

Harput kazası dahilinde sakin olan **"aşair-i selâse"**den Herdi aşiretinin ise, bazı mensuplarının 1761 yılında bölgede giriştikleri düzen dışı hareketler dolayısıyla Rakka'ya iskan edilmeleri olayı⁷⁶ hariç tutulacak olursa kanun dışı hareketlerde bulunmadığını söyleyebiliriz.

4 - Millo Aşireti:

Erzurum, Diyarbakır, Çemişgezek, Rakka, Ergani ve Mardin gibi Osmanlı ülkesinin değişik yerlerinde bulunan Millo aşireti⁷⁷ de, muhtemelen

⁷¹ H. Yüksel, *a.g.t.* s. 54-55.

⁷² H. Yüksel, *a.g.t.* s. 62. Deli, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Rumeli'de teşkil edilen süvari askerlerine verilen yanlış bir isimdir. Asıl isimleri kılavuz ve yol gösterici yani, "delil" olan bu kişilere zikredilen ismin verilmiş sebebi, hiçbir şeyden çekinmeden tehlikelere yönelmelerinden dolayıdır. Bu konuda bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* c. I. İstanbul, 1983, s. 420.

⁷³ H. Yüksel, *a.g.t.* s. 62,63.

⁷⁴ *Müh.* 199, s. 124.

⁷⁵ F. Tızlak, 398 *Nu. HŞS*, s. 220-222.

⁷⁶ *C. Dah.* 563.

⁷⁷ C. Türkay, *a.g.e.* s. 121.

daha önceki dönemlerde girişmiş olduğu düzen dışı hareketler dolayısıyla Rakka'ya iskan edilmesi öngörülen, ancak, bu emri dinlemeyip madenler bölgesinde olumsuz hareketlerine devam eden bir diğer aşirettir. Nitekim 1768 - 69 yıllarında adı geçen aşiretin iskan yeri olarak gösterilen Rakka'ya gitmeyip, özellikle yaylak ve kışlaklarına gidip gelirken yollarda halka eziyet etmeye ve ortalığı kasıp kavurmaya devam etmiş olduğu bilinmektedir. Onlar, bu tür hareketlerini, bir müddet için merkezî yönetimin başını çok ağrıttacak olan Millo Timur önderliğinde yapmışlardır⁷⁸. Ancak, devlet bu konu ile de ciddi olarak ilgilenmiş ve düzen dışı çeşitli faaliyetlerde bulunan Millo aşiretini de Rakka'da kendilerine öngörülen yerde iskan etmeyi başarmıştır. Fakat, sözkonusu aşiret mensupları, liderleri Timur'un önderliğinde Rakka'da da aynı hareketlerine devam etmişlerdir. Bundan dolayı Rakka valisi ile Diyarbakır valilerine 1774 yılında ayrı ayrı emirler gönderilerek aşiretin itaat altına alınması ve bazı şakilerin kaçmalarına mahal verilmemesi istenilmiştir⁷⁹.

Bunun üzerine, sözkonusu tarihte girişilen karşı hareket, adı geçen aşiret mensuplarını ve özellikle de Timur'u itaat altına aldırılmış görünmüyor. Çünkü 1789⁸⁰ ve 1791⁸¹ yıllarında da düzen dışı faaliyetleri ile kendi varlığını hissettirmiş olan Millo Timur ve aşiretinin, yine 1791 yılı Haziran ayında Hısn-ı Mansur ahalisinden bazı kişilerle de ittifak kurarak, Malatya mutasarrıfı Rışvanzâde Ömer Paşa'nın aleyhinde adam öldürmeye kadar varan hareketlere kalkışmış olduğu bilinmektedir. Onların bu seferki hareketlerinin önlenmesine dair Rakka valisi ve Maadin-i Hümayûn eminine hitaben emirler gönderilmiş iken⁸², Aralık 1792'de Ruha ahalisinin, eşkıyanın saldırılarından dolayı oldukça muzdarip olduğu ve bölge halkının sözkonusu hareketlerden dolayı karşılanamayan ihtiyaçlarının giderilmesi için civar vilayetlerden zahire tedariki yolunda bir hükmün bölge ileri gelenlerine hitaben gönderilmiş olduğu da bilinen bir husustur⁸³. Yani Millo Timur ve adamları iskan yerleri olan Rakka'dan çıkarak etrafta yeniden eşkıyalık olaylarına başlamıştır.

Görünen o ki, Millo Timur ve adamları bir türlü zabt-ı rabt altına alınmamaktadır. Nitekim, 1794-95 yıllarında 80 kişi kadar olan Millo Timur

⁷⁸ *Müh.* 166, b. 115.

⁷⁹ *Müh.* 175, b. 416.

⁸⁰ *HH.* 839.

⁸¹ *HH.* 56308.

⁸² *C. Dah.* 13182.

⁸³ *C. Dah.* 3882.

ve adamları bu sefer de Silvan yöresinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Millo eşkiyasının bu yöredeki faaliyetlerinin önlenmesi için de Amid, Ergani ve Silvan kadıları ile mütesellimlerine çeşitli emirler gönderilerek bölge halkının rahatının sağlanması istenilmiştir⁸⁴.

Bu arada 1805'lerde Ergani madeni ve civarındaki kazaların eşkiyalık olaylarına maruz kaldığı ve buradaki faaliyetlerin içinde Millo aşiretine mensup kişilerin de yer aldığı görülmektedir. Sözkonusu tarihlerde meydana gelen ve adı geçen madene civar olan kazalarda dirlik ve düzenliği bozan ve hatta, zikredilen madende idareci konumunda bulunan kişinin bile başedemeyeceği boyutlara ulaşan hareketler nedeniyle, toplum düzeninin yeniden sağlanabilmesi için Maadin-i Hümayûn emîninin de katıldığı bir askerî hareket düzenlenir. Harput kazası dahilinde yer alan Behrimaz nahiyesi civarında meydana gelen silahlı çatışmada eşkiya grupları yenilgiye uğratılır ve askerinin önünden kaçan bir kısım eşkiya Rakka dolaylarına gider. Böylece Ergani madeni ve civarını karıştıran olaylar önlenmiş olur.

Fakat sözkonusu tarihte düzenlenen bu hareketler ile de Millo aşiretine mensup eşkiyaların itaat altına alınmadığı ve onların uzun yıllar yönetim için bir tehdit oluşturduğu anlaşılmaktadır⁸⁵. Buradan hareketle, ele alınan dönem boyunca bu aşirete mensup bazı grupların düzen dışı hareketlere devam ederek devleti uğraştırmış olduğunu söyleyebiliriz.

5 – Diricanlı Aşireti:

Osmanlı döneminde, Malatya, Arguvan, Arapkir, Keban, Gerger, Maraş ve Rakka dolaylarında meskun olan bu aşiretin⁸⁶ Arapkir ve Arguvan dolaylarında yaşayan mensuplarından bazı kişilerin ele aldığımız dönem içerisinde 1780 ve 1782 yıllarında bir takım mevziî düzen dışı hareketlere giriştikleri bilinmektedir⁸⁷.

6 – Ömerkanlı Aşireti:

Bu aşiret de Osmanlı ülkesinde Diyarbakır, Ergani, Mardin ve Rakka taraflarına yayılmış durumdaydı. Adı geçen aşiretin Yukarı Fırat Havzası dahilinde, Maadin-i Hümayûn Emaneti sınırları içerisinde yaşayan kollarının da diğer aşiretler gibi, XIX. yüzyılın ilk yarısında bir müddet düzen di-

⁸⁴ Müh. 200, b. 924.

⁸⁵ TK. 4574.

⁸⁶ C. Türkay, *a.g.e.* s. 75.

⁸⁷ H. Yüksel; *a.g.t.* s. 10, 11, 22, 23.

şı hareketlerde bulunduğu bilinmektedir. Şöyle ki, sözkonusu aşiret mensupları, 1802'lerde madenlere civar olan kazalardan gelip geçmeye ve bu esnada da adam öldürme, mal gasbetme gibi faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Bu ise maden üretim faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen bir durum doğurmuştur. Hatta, onların bu hareketi sadece belirtilen yerlerle sınırlı kalmayıp, bir müddet sonra Diyarbakır, Muş ve Erzurum dağlarında da görülmeye başlanır. Bu arada, Bağdat'a gelip giden devlet görevlilerinin yollarını keserek mal ve eşyalarını gasbetmeye kadar varan hareketleri üzerine onların itaat altına alınması için Ergani, Palu, Çarsancak, Kığı, Çapakçur beyleri ile maden eminine hitaben ayrı ayrı emirler yazılmıştır⁸⁸. Ancak, bu emirlerin herhangi bir fayda sağlamadığı anlaşılıyor. Çünkü aynı aşiret mensuplarının 1805 ve 1806'larda Ergani'deki kısmî bir hareketinin⁸⁹ yanında, 1809 ve 1810'larda da önceki gibi geniş çaplı bir harekete kalkıştıkları bilinmektedir. Bu hareket üzerine aynı şekilde Ergani, Palu, Kığı, Çarsancak, Çapakçur ve Eğin kazaları ileri gelenlerine hitaben merkezden ayrı ayrı emirler gönderilerek hareketin önünün alınması istenilmiştir⁹⁰.

7 - Cihanbeyli Aşireti:

Bu aşiret de, Keban madeni civarında mensupları bulunan ve mensuplarından bir türlü vergi alınamayan, madene kömür tedariki ile görevlendirilemeyen ve şer-i şerif ile emr-i şerife itaatlerinin sağlanması güç olan bir diğer aşirettir. Ancak, bunların bu bölgedeki hareketlerinin uzun süreli ve etkili olmadığı görülmektedir. Çünkü onların, 1763 ve 1764 yıllarında Keban madeninde bulunan hazinedarın mal ve eşyalarını gasbetmeleri üzerine yapılan karşı hareketten⁹¹ sonra bir daha yörede kanun dışı hareketlerine rastlanmamaktadır. Böyle olunca da, aşirete mensup kişilerin sözkonusu tarihten sonra bölgeyi terk ettiklerini düşünebiliriz. Nitekim, incelediğimiz dönemin sonuna kadar adı geçen aşiret mensuplarının madenler bölgesinde yaşadıklarına dair başka bir kayıtla bir daha karşılaşılmamaktadır.

8 - Melikanlı Aşireti:

Yörede kanun dışı hareketlere kalkışan bir diğer aşiret de Melikanlı aşiretidir. Sözkonusu aşiret mensupları, 1780 yılında Kahta'da maden üretim faaliyetlerini engellemiş⁹², 1784'de de eskiden beri gitmekte oldukları

⁸⁸ *Müh.* 220, b. 106.

⁸⁹ *İbr. bin. Muh.* v. 67.

⁹⁰ *Müh.* 230, b. 54.

⁹¹ *C. Dah.* 3090.

⁹² H. Yüksel, *a.g.t.* s. 51.

aylaklarına gitmeyerek Divriği, Eğin ve Arapkir arasında yer alan Sarıçiçek Yaylasına konmuşlar ve burada toplumsal düzeni bozucu hareketlere başlamışlardır. Onların bu hareketleri Sivas valisi, Divriği paşası ve maden emîninin ortaklaşa giriştikleri bir müdahale ile önlenmiştir⁹³.

9 - Diğerleri:

1780'de madenler bölgesine tecavüz ederek kömür işi ile uğraşan reayaların üzerine saldıran **Sıçanlı Aşireti**⁹⁴ ve yine aynı yıl Çermik kazasına saldırarak kaza serdarının evini soyup mal ve eşyalarını çalan **Bıçaklı Aşireti**⁹⁵ ile 1816 yılında maden reayasından olduğu halde verecekleri kömürü vermemek, ahalinin mallarını gasbetmek ve çalmak gibi hareketlere kalkışan **Dalyanlı**⁹⁶ aşiretleri Yukarı Fırat Havzasında eşkiyalık hareketlerinde bulunmuş olan diğer aşiretlerdir. Ancak, hemen belirtelim ki, belirtilen aşiretlerin de bölgede giriştikleri hareketler mevzii kalmış ve kısa sürede önlenmiştir.

Ele aldığımız dönemde bölgede kanun dışı hareketlerde bulunan birkaç aşiret daha vardır. Bunlardan biri, 1807 ve 1808 yıllarında maden emaneti dahilinde yer alan Çüngüş kazasında faaliyetde bulunan **Fırşatuşakları Aşiretidir**. Kaynaklarda "öte geçe eşkiyası" olarak nitelenen ve olumsuz hareketlerinin önlenmesi için Besni mutasarrıfı ile Siverek voyvodasının görevlendirilmesine bakarak Fırat Nehrinin batı yakasında hayatlarını sürdürdüklerini düşündüğümüz bu aşiret mensuplarının düzen dışı hareketlerinin de uzun sürmediğini söyleyebiliriz⁹⁷. **Buladuşakları** da, aynı bölgede yani Çüngüş kazası ve civarında yine aynı tarihlerde ahaliyi bir süre rahatsız eden ve maden emîninin üzerlerine kuvvet göndermesi ile adı geçen kaza ve civarındaki faaliyetlerine son veren bir diğer aşirettir⁹⁸. Söz konusu aşirete mensup kişiler, bu hareket üzerine maden emîninin önünden kaçmak suretiyle takibattan kurtulmuşlardır. Ancak, Buladuşakları aşiretine mensup bu kişilerin bundan bir yıl sonra 1809'da tekrar kendi bölgelerine gelerek, yanlarına o yörede bulunan diğer şekavet ehli güruhları da alarak yeniden eşkiyalığa başladıklarını görüyoruz. Bunun üzerine Çüngüş

⁹³ N. Sakaoğlu, *a.g.e.* s. 62.

⁹⁴ H. Yüksel, *a.g.t.* s. 44.

⁹⁵ H. Yüksel, *a.g.t.* s. 40.

⁹⁶ *HH.* 22461.

⁹⁷ *İbr. bin. Muh.* v. 55.

⁹⁸ *İbr. bin. Muh.* v. 34,54.

ve Ebutahir kazalarının ileri gelenlerince düzenlenen bir askerî hareket ile onlar etkisiz hale getirilir⁹⁹.

b - Kişisel ve Toplu Eşkîyalık Olayları:

Bu arada, 1808'lerden itibaren Besni kazası ve civarında eşkıyalık faaliyetlerine katılan kişilerin ve dolayısıyla da eşkıyalık olaylarının yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Nitekim, belirtilen yıl Gerger kazasına tâbi olan ve şekavet ehli diye bilinen Bivul, Haburaman ve Diru gibi bazı köylerin ahalisi, sadece kendi yaşadıkları yerlerde düzen dışı hareketlere kalkışmakla kalmamış, Çüngüş kazasına bağlı yerlere de zarar vermeye başlamışlardır. Onlar bu işi, Fırat Nehri'ni geçerek gece ve gündüz yollardan gelip geçmeleri taciz etmek ve rençberlerin ürünlerini ve madenler için görev yapan oduncuların kestikleri odunları gasbetmek suretiyle yapmaktaydılar. Ancak o sıralarda bölgede dirayetli bir şekilde idarecilik yapmakta olan Yusuf Ziya Paşa'nın maden emniğine atanması ile onlar bu türden faaliyetlerine son vermişlerdir¹⁰⁰. Fakat, 1809 yılında Besni dolaylarında yaşayan eşkıya güruhlarının yeni bir harekete kalkışmış olduklarını ve işi madenlerde bulunan hazinedarı öldürmeye kadar vardıklarını biliyoruz. Bunun üzerine, eşkıyanın tedibi için maden emininin de isteği üzerine Arabistan, Antep, Runkale ve Maraş'da bulunan askerî kuvvetlerden yararlanıldığı gibi, Keban, Ergani, Siverek, Samsat ve Hısn-ı Mansur'da bulunan askerlerden de yararlanılarak hareketin önü alınabilmiştir¹⁰¹. Eşkıya güruhlarının dört bir taraftan sıkıştırılması ile gerçekleştirilen bu hareketin etkili olmuş olduğunu ve 1811 yılında meydana gelen mevziî bir olay¹⁰² dışında Çüngüş ve çevresinde başka bir karışıklığın meydana gelmediğini söyleyebiliriz.

XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyılın ilk başlarında Yukarı Fırat Havzasında geniş çaplı bir diğer eşkıyalık olayının daha meydana geldiğini görüyoruz. O da, Malatya ağalarından **Sülükoğlu Hacı Mahmut** isminde bir şakinin liderliğinde meydana gelen ve Akçadağ, Tepehan, İzollu, Aluçlu ile Şiro yöresinde bulunan şakilerin de katılımı ile onbeş yıl gibi uzun bir süre devam eden eşkıyalık olaylarıdır. Sülükoğlu ve adamları bu süre zarfında bir aralık Malatya şehrine saldırmış ve gasp, hırsızlık, ırz ve namusa tecavüz gibi olaylara cüret etmişlerdir. Onlar, aynı olayda, şehirde bulunan ulemaya hakaret, bölgeden geçen hacıların yollarını kesme ve madencilik hiz-

⁹⁹ İbr. bin. Muh. v. 35.

¹⁰⁰ İbr. bin. Muh. v. 9.

¹⁰¹ İbr. bin. Muh. v. 48.

¹⁰² Müh. 233, b. 182.

metlerini gören çeşitli hizmetli gruplarını çalışamaz duruma getirmek gibi faaliyetlere de kalkışmışlardır. Nihayet 1806 yılında üzerlerine maden emîninin kuvvet göndermesi ile daha önceki yıllarda bir türlü etkisiz hale getiremeyen bu eşkiya topluluğunun faaliyetine son verilmiştir¹⁰³.

1806 yılında bölgede yaşanan başka bir eşkiyalık olayı da **Suroğlu Hasan** ve adamları tarafından Çarsacak kazasına saldırılmasıdır. Bu olay da aynı şekilde maden emîni tarafından bastırılmıştır¹⁰⁴.

İncelediğimiz dönemde yerleşim birimlerine saldırılması türünden bir diğer olay da, 1765 yılında yaşanmıştır. Belirtilen tarihteki olayın faili ise, o sırada madenlerin idarecisi olan emîndir. Maden emîni Mustafa Bey, yanına toplamış olduğu şakiler ile Harput şehrini basarak yağma hareketine girişmiş ve bir kısım halkın şehirden kaçmasına sebebiyet vermiştir¹⁰⁵. Dolayısıyla, zaten fırsat kollayan birtakım eşkiya güruhları yukarıda da değinildiği üzere art niyetli bir ehl-i örf mensubunun kendilerine yapmış olduğu daveti fırsat bilerek Harput'u yağmalayabilmiştir ki, aynı yıllarda Harput'da eşkiya, kendisine asker süsü vererek birtakım faaliyetlerde de bulunmaktaydı¹⁰⁶.

D – Eşkiyalık Olaylarının Önlenmesi İçin Alınan Tedbirler:

Yukarıda da görüldüğü üzere, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk başlarında Yukarı Fırat Havzasında çeşitli sebeplere dayalı olarak birçok eşkiyalık olayı meydana gelmiştir. Gerçi sözkonusu dönemde, bu türden olaylar Osmanlı ülkesinin değişik yerlerinde de görülmekteydi, sadece bu bölgeye has değildi. Çünkü, belirtilen dönemde, özellikle Rumeli'de dağlı eşkiyasının faaliyetleri ile ülkenin değişik yerlerinde paşaların yönetim karşısı hareketleri sözkonusu idi ki, o sıralarda Mısır ve Rumeli'ye gönderilmekte olan düzenli ordu birliklerinin bile eşkiya tarafından soyulmaya kalkışıldığı da bilinen bir gerçektir¹⁰⁷. İncelediğimiz dönemde Osmanlı devleti, devletler arası ilişkiler açısından da oldukça zor durumlar yaşamaktaydı. Dolayısıyla eşkiya taifeleri Yukarı Fırat Havzasında da ellerine geçen fırsatları değerlendirerek, devletin dış politika açısından içinde bulunduğu zor durumu da göz önünde bulundurarak bölgede toplumsal huzuru bozucu hareketlere kalkışmıştır.

¹⁰³ HH. 3356.

¹⁰⁴ HH. 3356.

¹⁰⁵ C. Dah. 12920.

¹⁰⁶ CDM. 698.

¹⁰⁷ N. Sakaoğlu, a.g.e. s. 99.

Bu noktadan hareketle, devlet, içinde bulunduğu bütün olumsuzluklara rağmen, gerek ülke genelinde ve gerekse incelediğimiz bölgede sosyal huzurun temini ve ahalinin rahat ve güvenliğinin sağlanması için ilgililere hitaben zaman zaman çeşitli hükümler gönderme yoluna gitmiştir¹⁰⁸.

Merkezî yönetimin yörede meydana gelen ve bazen müfettişler göndererek tespit ettirdiği olaylar karşısında yayınlamış olduğu hükümler doğrultusunda, yörenin idarecisi durumundaki maden emînlerinin de gerek olaylar başlamadan ve gerekse başladıktan sonra aynı mealdeki emirleri, idareleri altındaki kazalar ileri gelenlerine hitaben buyuruldularla duyurduklarını biliyoruz¹⁰⁹. Onlar da böylece, gelen emirler doğrultusunda kendi bölgelerinde yaşayan halkın huzur ve güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır.

Bütün bunlara rağmen bölgede bir eşkıyalık olayı duyulursa veya zühur ederse bölgenin idarecisi olan kişiler, olayın duyulduğu yere önce bir mübaşir göndererek olayın doğruluğu ve sıhhati hakkında bilgi alıyorlardı¹¹⁰. Böylelikle yol kesen, adam öldüren ve halkın malını gasbeden eşkıyaların buldukları yerlerin marifet-i şer ile tespiti ve bu olaylara sebep olanların, gereken cezalarının verilmesi için deftere kaydedilmeleri sağlanıyordu. Dolayısıyla alınacak karşı tedbirlerin tespiti ve sıhhati de böylece ortaya çıkmış oluyordu.

Bu arada maden ocaklarının eşkıyalık olaylarından zarar görmemesi için ocakların bulunduğu yerlerde özel güvenlik birimlerinin de her zaman için hazır bulundurulduklarını da belirtelim¹¹¹.

Yine, merkezî yönetimin bölgede meydana gelen veya gelebilecek olaylar karşısında önceden almış olduğu bir başka tedbir de, yöreye-özellikle madenler bölgesine-muktedir bir idarecinin atanması ilkesini benimsemiş olmasıdır. Ancak, devletin bu konuda geç davranmış olduğu bilinmektedir. Çünkü burada söz edilen prensip kararının 1805 yılında alınmış olduğunu biliyoruz.

Sözü edilen prensip kararına bağlı olarak başvuru olan bir diğer tedbirin de, yöreye atanan idarecilerin bizzat görevleri başında bulunmaları, yani

¹⁰⁸ *Müh.* 165, b. 247, 300, *Müh.* 190, s. 233, b. 35, *CDM.* 1884, 2355. *C. Dah.* 7871. F. Tızlak, 398 Nu. *HŞS.* b. 108.

¹⁰⁹ Bu konuda çeşitli yerlerin ileri gelenlerine hitaben gönderilmiş hükümler için bkz. H. Yüksel, *a.g.t.* s. 83, 142., *İbr. bin. Muh.* v. 44,67.

¹¹⁰ *İbr. İbn. Muh.* v. 23,44.

¹¹¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. F. Tızlak, *Keban-Erg. Yör. Mad.* s. 153-155, ayrıca bkz. *CDM.* 2224.

bölgeyi mütesellim veya başka türlü vekilleri ile yönetmemeleri ilkesi olduğu görülmektedir¹¹².

Burada sözü edilen bütün tedbirlere rağmen yörede meydana gelen veya duyumu alındıktan sonra gönderilen mübaşirler vasıtası ile doğruluğu sabit olan olayların önlenmesi için yönetimin başvurduğu ilk yol, herhangi bir zor kullanmaksızın, yani, kuvvete başvurmadan eşkiyanın itaate davet edilmesi yolunda yapılan telkinlerdir¹¹³.

Yapılan telkinler eşkiya tarafından kabul gördüğü takdirde ardından yapılan veya başvuruyla yöntem ise, olaylara karışanların bu türden olaylara bir daha kalkışmayacaklarına dair nezre bağlanmalarının sağlanmasıdır. Mesela, 1763 yılında Çarsacak civarında eşkiyalık faaliyetlerine kalkışan Karacoru-zâdelerden iki kişi 15000 kuruş nezre bağlanmıştır¹¹⁴. Yine 1781 yılında Şeyh Hasanlu, Disümlü ve Kurtlu aşiretlerine mensup eşkiyaların da, kendilerine yapılan nasihat ve telkinleri kabul ederek bir daha olumsuz tavır içerisine girmeleri durumunda maden idaresine aynı şekilde 15000 kuruşluk bir nezr bedeli ödemeyi kabul ettikleri bilinmektedir¹¹⁵.

Eğer eşkiya grupları kendilerine yapılan telkinleri kabul etmeyip faaliyetlerine devam edecek olurlarsa, onlara karşı yapılan muamele ise¹¹⁶, genellikle üzerlerine asker göndererek tedip edilip etkisiz hale getirilmeleridir.

Bölgede sosyal düzeni bozan veya bu düzenin bozulmasında etkili olan, herhangi bir ehl-i örf taifesi ise, devlet, halktan gelen istek doğrultusunda gerekli tahkikatı yaptıktan sonra icap eden kararı veriyordu. Mesela 1817 yılında Kemah ve Gürcaniş kazaları ahalilerinin vaki olan arzları üzerine, ahalinin arzlarında belirtilen isteklerinin hemen yerine getirilmiş olduğu ve bu cümleden olarak onlara zulmedenlerin nefyedildikleri bilinmektedir¹¹⁷. Yani bu konuda başvuruyla tedbirler arasında nefy cezası da yer alıyordu. Aynı şekilde, Mart 1785'de maden emniyeti olan mir-i mirândan Mustafa Paşa'nın Çemişgezek halkına karşı girişmiş olduğu katli nüfus, gasp ve

¹¹² HH. 4488.

¹¹³ HH. 3356; H. Yüksel, a.g.t. s. 134.

¹¹⁴ CDM. 1975.

¹¹⁵ CDM. 1579.

¹¹⁶ Bu konuda bölgede meydana gelen eşkiyalık olayları bahsinde belirtilenlerin dışında ayrıca bkz. Müh. 165, b. 657., Müh. 199, b. 481. CDM. 1579, 2852, 3218, C. Dah. 3655, 11522, 12921, 15201. HH. 3335, 3356, 4445, 16381, 20492, 31520, 35519-B. 57255. *Ibr. bin. Muh.* v. 2, 54, 60.

¹¹⁷ CDM. 2027.

diğer mezalimlerden dolayı görevinden azledildiği de bilinmektedir¹¹⁸. 1805 yılında kendi bölgesindeki halka zulmeden Kuruçay voyvodası da, halktan gelen isteğin yerinde bulunmasıyla görevinden alınmıştır¹¹⁹. Diğer yandan, Malatya voyvodası hakkında da, halka zulüm yapıyor şeklinde vaki olan şikayet üzerine tahkikata geçildiği bilinmektedir¹²⁰. XIX. yüzyılın ilk başlarında özellikle Eğin kazası başta olmak üzere o civardaki halka zulmeden Mustafa Paşa ve oğlu Veli'nin bu doğrultuda hakkından geldiği bilinmektedir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere devlet, her zaman olduğu gibi ele alınan dönemde de, bölgede yaşayan halkın refah ve mutluluğu ile huzurunun sağlanması maksatlarına yönelik olarak, huzuru bozan veya düzen dışı hareketlere kalkışanın yönetici zümreye mensup olması durumunda bile lazım olan tedbiri almaktan çekinmemiştir.

Aşiretlerin giriştikleri veya toplu olarak icra edilen eşkıyalık hareketleri karşısında yukarıda belirtilen tedbirlerin fayda etmediği durumlarda devletin başvurduğu tedbir ise, aşiret mensuplarının iskana tâbi tutulmaları idi. İskan politikası, Osmanlı devletinin, daha önceki dönemlerden beri çeşitli maksatlara yönelik olarak icra etmekte olduğu bir uygulama idi¹²¹. Ancak incelediğimiz dönemde uygulanmak istenen iskan faaliyetlerinde, daha önceleri de olduğu gibi, istenilen hedefe tam olarak ulaşamadığı gözlenmektedir. Çünkü kaynaklarda belirtildiğine göre, yörede yaşayan ve yaptıkları düzen dışı hareketlerinden dolayı iskana-ki, bu teşebbüslerde genellikle iskan yeri olarak Rakka öngörülmüştür¹²² -tâbi tutulmaları istenilen aşiretler, gönderildikleri yerlere ya gitmemişler, yada gittikten bir müddet sonra eski yerlerine yeniden dönerek olumsuz hareketlerine devam etmişlerdir¹²³. Böyle olunca da devlet, yukarıda da görüldüğü üzere ele alınan dönem bo-

¹¹⁸ CDM. 1855.

¹¹⁹ C. Dah. 12574.

¹²⁰ C. Dah. 2668.

¹²¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmşaratorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987.

¹²² C. Dah. 3338, CDM. 1579, Müh. 165, b. 121 vd. Bu konuda ayrıca, Cengiz Orhonlu'nun zikredilen çalışması ile Mustafa Öztürk'ün "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı" isimli çalışmasına bakılabilir. Bkz. *I Hatay ve Folklor Sempozyumu (Bildiriler-Basılmamış)*, Hatay, 1990, s. 6-9.

¹²³ Burada belirtilen husus, ülke genelinde değişik zaman ve yerlerde yapılan iskan teşebbüsleri için de geçerli idi. Devletin, ülke genelinde takip etmiş olduğu iskan politikası ve bunda uğranılan başarısızlıklar hk. ayrıntılı bilgi için bkz. C. Orhonlu, a.g.e., Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s. 162-179. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955. M. Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Belleten* 211 (Aralık 1990'dan ayrı basım), Ankara 1991, s. 963-986.

yunca aşiretlerin girişmiş olduğu eşkiyalık olaylarını önlemek için devamlı olarak uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu noktadan hareketle şunu da belirtmekte yarar vardır: Biz bu çalışmamızda her ne kadar Yukarı Fırat Havzasındaki eşkiyalık olaylarına zahiri sebepler aramaya çalıştıysak da, bölgede meydana gelen eşkiyalık olaylarının çoğunun sebebinin az önce işaret edilen hususta yattığını da söyleyebiliriz. Çünkü, yukarıda da görüldüğü üzere düzen dışı hareketlere kalkışan aşiretlerin çoğunun bu tür hareketlerine, ele aldığımız dönemden de önceleri başlamış oldukları bir vakıadır. Böyle olunca da, zamanında önü alınamayan olaylar, daha sonraki dönemlerde de yeni olaylara sebep olma durumundaydı.

Sonuç:

Görünen o ki, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yarısında Yukarı Fırat Havzası, sosyal açıdan büyük huzursuzlukların ve çalkantıların yaşandığı bir bölge olmuştur. Bunda da bölgede yaşayan çeşitli aşiretlere mensup cemaatler veya topluluklar ile bazı kişilerin sebep oldukları düzen dışı faaliyetler etkili olmuştur. Ve yine, kaynaklardan anlaşıldığına göre, bu olayların sebepleri sadece ele alınan dönemle ilgili değildir veya sebep olarak görünen hususlar, o dönemde ortaya çıkmamıştır. Aksine, genel olarak her olayın sebepler açısından bir evveliyatının olduğu anlaşılmaktadır. Yani bir aşiret veya cemaat veya kişiler eşkiyalık faaliyetine kalkışmış ise, bunda, önceki dönemlerdeki eşkiyalık olaylarının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, bölgede meydana gelen eşkiyalık olaylarının sebeplerini irdelerken, Osmanlı devletinin XVI ve XVII. yüzyıllarda gerek sosyal, gerek siyasi ve gerekse ekonomik yönlerden yaşadığı sıkıntıları ve bunalımları göz önünde bulundurmamak gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Böyle olunca da, yöredeki eşkiyalık olayları ele aldığımız bütün bir dönem boyunca zincirleme olarak devam etmiştir. Bundan, küçük toplulukların girişmiş olduğu hareketler ile kişisel düzeyde meydana gelen olayları müstesna tutabiliriz. Çünkü, belirtilen türden olayların kısa sürede bastırılarak önü alınmış ve bir daha meydana gelmelerine mahal verilmemiştir.

Bölgede ortaya çıkan eşkiyalık olaylarının aynı dönemde Anadolu'nun veya Osmanlı ülkesinin değişik yerlerinde meydana gelen olaylardan karakter yönünden bazı farklılıklar arzettiği de görülmektedir. Burada, herşeyden önce kapısız levendlerin, asker kaçkınlarının, çift bozan reayasının vb. kişi veya grupların sebep olduğu olaylara neredeyse hiç rastlanılmamaktadır. Aksine, büyük ölçüde daha önceleri olmuş olan olaylar nedeniyle "eşkiya"

ilan edilen ve devamlı olarak takibat altında tutulan aşiretlerin giriştiği düzen dışı hareketler sözkonusudur.

Yine, bölgede meydana gelen olaylarda büyük ölçüde, o yörede yürütülen madencilik faaliyetleri sebebiyle tekalif-i örfiyeden ve genelde de seferden muaf tutulan aşiretlerin, üzerlerine yüklenen mükellefiyetleri yerine getirmeme düşüncesinin etkili olduğunu, bunun yanında soygun yaparak mal mülk elde etme düşüncesinin ikinci sırada kaldığını söyleyebiliriz.

Ayrıca, bu bölgede ortaya çıkan olayların önlenmesi açısından alınmış olan tedbirler yönünden de meseleye yaklaşacak olursak, Saruhan'da olduğu gibi eşkıyanın görüldüğü yerler ahalsinin topluca nezre bağlanması gibi¹²⁴ toplumu bütünüyle rencide edici veya sorumluluk altına sokucu uygulamalara başvurulmamış olduğu görülmektedir.

Diğer yandan, eşkıyalık faaliyetlerinin bölgede bir türlü önünün alınmamasında ve uzun süre devam etmesinde, yörenin eşkıya lehine olan dağlık, sarp ve kayalık coğrafi yapısının etkili bir sebep olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bunda bir de, bölgede büyüklü küçüklü oldukça çok sayıda aşiretin mevcut olması etkili olmuştur. Çünkü, yukarıda da görüldüğü üzere devletin yörede uğraştığı aşiretlerin sayısı kabarıktı ve üstelik bunlar değişik alanlarda yaşamaktaydı.

Devlet uzun süre kendisini uğraştıran bu olayların önüne geçebilmek, dolayısıyla bölge halkının huzur ve rahatı ile, madencilik faaliyetlerinin sürekliliğini temin edebilmek için elinden geleni yapmıştır. Ancak, devletin bunda, bölgede görev yapan iktidarlı idarecilerin dönemleri hariç tutulacak olursa başarılı olduğu söylenemez.

¹²⁴ Ç. Uluçay, *a.g.e.* s. 65.